

2.92651

ПРОВЕРКА 40 г.

А. М. ГОРЬКИЙ

БУРЕВЕСТИНИКИН
ТУСК ДУН

ХАРЦХИН ТУСК ДУН

ХАЛЬМГ ГОСИЗДАТ
ЭЛСТ — 1940

Орчулсь Инджиев Л.
Редактор Г. Шалбуров.
Корректор Г. Ялматаев.
Техн. редактор П. Швачко.

Сдано в набор 19/VI—1940 г. Подписано к печати 16/VII—40 г.
Бумага 60×92 ¹/₁₆. Колич. п. л. — ³/₄. Колич. знаков в печ. листа—32.600.
Бум. л. ³/₈. Уч. а. л. ¹/₂. Тираж 4000. Зак. № 1029. Уполн. Главлита Ч—994.

Типография № 1 НКМП, г. Элиста. Ч. №994.

БУРЕВЕСТИНИКИН ТУСК ДУН

Буурлтсн цагъан өргн тегш тенъгс деер үүлдиг салькн үүмдүлдж хурана. Эн үүлд тенъгс хойран хоорндагъур, негл гилгр цаклгън болад, Буревестник тиньгр санамр саяхн ниснэ.

Зармдэн күдр далвагарн дольга цокулад шүүрэд, зармдэн, негл хасн буугъин сумн мет, тенъгрт хадгад, тер чашкурдад хаякрнэ. Шовуна тер сүрэлкэтэ зөрмг хаякрлгънд үүлд байслгъни ду сонъсцхана.

Тер зөрмг хаякрлгънд—галв эргч күүл! Ошрлгъни манъгъс күч, зүтклгъни падрсн заль боли диилврт ицлгъни авд чидл тер хаякрлгъни дурдлгънд баяхиг үүлд сонъсцхана.

Галв болхин өмн цах шовуд чишклднэ, тенъгс деер яргдж экрдж энлцхэнэ. Тедн эврэннь аамшг сүрдлгъэн нам тенъгсин йоралд чигн бултулхдан белн.

Гагармуд чигн ярлхдж мегшцхэнэ, эднд,—эн гагармудт, джиргълин агъу—ик ноолданд уудьвран гаргъдг аргъ уга; огътргъун дуунас эдн аяцхэнэ.

Эргү пингвин шовун эврэннь таргън цогцан уулин белд бултулна... Зул ганцхн зөрмг Буревестник, кёос—цахрад буурлтсн тенъгс деер, ямр чигн сүрдлгън угагъар—дурндан санамр саяхн далвадж ниснэ!

Көшнъгъү хар үүлд улм нигтрэд, мирхигъад тенъгс деер ундн гисн болцхана. Кёөгтсн дольгад огътргъун дууни өмнэс ниргэд дуулдсн чигн, туульдад өөдэн гэрэдлдсн чигн болцхана. Огътргъун дун лурджнънна. Урньдлгъни кёоснд дольгад, салькнла шүүрдэн, булхлдна. Кесг олн дольгадиг манъгъс шүрүтэ салькн бий талан шүүрч авад, ганьдгидж уурлад, уул бэрүлэд шивад хамхлдж тарагъад, ик хад чолудла цоклдулна.

Гилгр хар цаклгън болсн Буревестник санамр, —донъгъдн йовдж ниснэ, ниғт үүлд заагур, негл сумн

мет, шигддж орна, дольгадин көөсдәс далвагарн цокдж таслна.

Эн негл йоста демон,—галвин талвгър хар демон инәнә чигн, уульна чигн... Үүлдәр эн наад бәрдж инәнә, эн байртан башрддж уульна.

Огътргъун хордлгъта ааг серглинъ демон сонъсад, түүнд муурлт болдж йовхинъ лавта медүлджәнә, үүлд кедүгъәр цуглрв чигн нариг халхлдж чадшгод батар ицджәнә,—уга, үүлд нариг халхлдж чадшго!

Салькн цуурдад бәәнә... Огътргъу лурджнънад бәәнә.

Йорал уга мет тенъгс деер кецәдж баглрсн үүлд көкрнъгъү заләр аслдна. Цәклгъни хагдсн галиг тенъгс хавлдж авад, цогцдан орулдж унтра. Эн цәклгъни галин гилвксн герлмүд, негл гал — могъа мет, тенъгст шаагддж орцхана.

Галв! Удл уга галв ниргх! Эн зөрмг Буревестник урнъддж ганьдгджах тенъгс деерк цәклгън дунд санапр сәәхн делдж йовна; диилвр дурдад, хая-хая тер хәәкрнә:

—Галв улм күчтәгъәр ниргх болтха!

ХАРЦХИН ТУСК ДУН

Ковадан залхугъар амсхлдг авртä элвг тенъгс унтдж, сарин ценъкр герлär цутхгдсн ууджмд эн кöндрл уга öрмтнä. Мөнъгтрсн зүстä үсäргсн джöблн тенъгс чики тенд, öмн үзгин кök огътргъула негддж оч, серл угагъар унтдж оч. Оддин алтргсн намчиг бийärн халхлдго болн ормасн кöндрдго, öрвлгъ мет сегркä үүлдин зургиг бийдän эн тусхана. Тенъгсин үүср уга дольгад нöбрмү öнъгтägъär кöвä талан мөлклддж гарч ирлдäд, тедн хоорндан ююнь тускар шимлдджähинь медхär седджäh öнъгтägъär, тенъгс тус деер огътргъу улм-улмар кецäдж йовх болдж медгднä.

Тенъгсин шүрүтä салькнд матилдäд, äвд öнъгтä болсн моддар бүтägдсн уулмуд, эврä чaгчм орагъан, деерк кöкрнъгү кöдäдän күргäд, сегдäлгъдж öргцхäдж, теднä сүртä кев дүрснъ тöгргтдж, öмн үзгä сöөгъин таалмджта бүлäкн бүтнъг харнъгъуд öлгäдүлцхäдж.

Уулмуд уха тунъгъалдсн öнъгтä дүнъгäлднä. Теднä хар сүүдрмүднъ кöкрнъгү öнъгтä дольгадин адруста делмүд деер унлдад, ор-ганцхн шивс гидж кöндрлтиг зогсахар, усна зогслт уга шавдлгъиг болн кöбснä äамсхлтиг—уулин орад ташрлата йовх сарин ценъкр мөнъгн öнъгтä герлтä хамдан негддж, тögäлнъ—эргмд асхргсн джигтä дүнъ-дүлэг эвддг хамг ääg цугтнъ танъхрулхар седджäh дүрстägъär дольгадиг бүрклднä.

Öмн үзгин нарнд шатсн крымск кöгшн хööch, хандгър öндр нургъта, хар-буурл үстä, шүүсндän хатсн — хардгър цогцта, дадмг öвгн Надир-Рагим-Оглы:

—А-а, хä-är-хн, тенъгр бу-ур-хд минь—гидж аргъулар саналдв.

Түүтä хоюрн бидн тöрскн ууласн тасрдж хагъцсн, сүүдрär цуглгдсн, замг-ногъанд бүтägдсн чолуна öөр, — гундлта öнъгтä энъкисн чолуна öөр, элсн деер кевтнäv-

дн. Тер чолуна тенъгс талк хэвргэднь тенъгсин долъ-
гад кесг замг, кесг ногъа авч ирэд хаяд бээцхэдж. Те-
гэд тедниг шавшулси эн чолун, тенъгсиг уулмудас сал-
гъгч ут-нэрхн элснэс архлата—хантрата болдж медгднэ.
Түүнэ уул талк хэвргэинь мана галин заль герлтхнэ,
тер заль чочдж делснэ, тегэд идгдси нүкдтэ арзгэр ко-
гши чолугъар сүүдрмүд гүүлднэ. Шинъкан бэрдж авси
загъсар Рагим бидн хойр шөл кеджэнэвдн. Тегэд хоюри,
күүнд цуг юмс сээхн болси болдж медгдг, арүн сээхн
седклтэ, бий дотран ордж дотркан тэнүлхд буру гих
бээдл уга, цеедж дотрк мел цевр, мел амр, уха тунь-
гъахас нань ююни чиги седкл уга цагт күн ямр онъгтэ
болдв,—тиим бээдлтэ бээнэвдн.

Тенъгс болхла амн талан давшдж экрнэ, долъгад
бас, негл галд дуладхиг эрдж бээх онъгтэгъэр, йир
уйдлгъта өкэр а гаргъцхана. Зэрмдэн долъгадин нег зүсн
айста шалвачлгъс дотрас йилгэрэд өөдлси, өөгъдж дөг-
си—альвлси дун сонъсгднэ,—эннь, наадксасн зөрмг долъ-
ган, мадн тал мөлкдж өөрддж ирв.

Рагим өвгн толгъагъан тенъгс тал кегъэд, элси деер
элк-түргүл кевтнэ. Эн тохагъарн газр тулад, гариннь
альхн деер толгъагъан тэвэд, буднэгърси ууджм-холин
джиртнигиг ухалдж—болгъадж харвна. Хөөнэ арсар кесн
савгэр махлань гиджг талнь нүүдж, тас-энъгдэн үүрмг
хурнэста түүнэ өндр манънагъинь тенъгсин салькн сер-
гэдж үлэнэ. Намаг бийэн сонъсджах угаг нам төртэн
авлдан угагъар, тенъгслэ, негл күүнджэх онъгтэгъэр, эн
философствовать кенэ;

—Бурхнд ицгтэ күн таралнд төрнэ. Зүгэр бурхнд
эс цергидгнь ягъдг болхв тер? Нам тер күн эн кооснд
чиги йовдг болвза... Уси деер көвдж йовх мөнъгтрси
эн севгүд нам тер күн чиги биз... кен медхв?

Сүртэ онъгтэгъэр сарсадж наласн харнэгъу тенъгс
герлтдженэ, тун деер, тенд-энднь санмср угагъар сарин
хайси герл гарч ирнэ. Уулин савгэр ора гатцас эн сар
көвдж гарч ирчкэд, бийиннь өмнэс аюрхнар амсхлджэх
тенъгст, түүнэ көвэд болн эн өөрнь мадна кевтх чолунд
эврэ герлэн бодвагъад тусхана.

—Рагим!... нег тууль келхнчнь... гидж өвгнэс би
сурджанав.

—Юнъгад?—гидж Рагим нан тал хälлäl уга сурна.

—Йирдән чини туульд би йир дуртав.

—Меддгән чамд би цугтнь келäд öгчквшв: нань юм меддн угав.

Эн иигдгнь—намаг бийән улмар сурдж эртхä гисн ачрхлгн болджанал. Би тегäд сурлда бäәнäv.

—Чамд нег дууна туудж келдж öгсв, сонъснч,—гидж Рагим гоорад, сурврт багтна.

Хуучна ду сонъсхдан би дуртав. Рагим гундл öргсн, ööllнъгъү öнъгтägъär, дууна бийднь зокаста-ончта айсинь эс алдх седклтägъär дууг тууджлад келв.

1

„Усна Могъа öндр уул öдлдäд давшддж йовад, түүндән чиигтä онъгърха шуурхад орад, тенъгс тал хälägъäd тогъшрад кевтнä.

Чики деер огътръгъуд нари мандлджана, уулмуд болхла ганъгин цанъгългъар киилгч—огътръгъу хäläджәнä, дорань болхла дольгад чолунла цоклдджана...

Уулас үрүдсн онъгърха шуурхасар, таг харнъгъу боли көös цахрлгн дотр, тенъгсиг öмнäsнь тосад, чолудла цоклддж пичкнäd усн турглдж хорджнъна.

Цуг бийнь цагъан көöснд будгдсн эн күчтä буурл турглгсн усн, уулиг керчäd, урньдж орклад, тенъгс дотр унад бäәнä.

Гентки тиигджätл одак усна Могъа тогъшлдж кевтсн онъгърха шуурхад Харцх шовун, чееджнь йүүрч одсн, öрвлгънь цуснд будгдсн, огътръгъу талас ундж ирдг болна...

Ахр экрлгъär хääräд, газрт тер унна, аргъ-чинән алдрсар урньдад, хату чолунд шавта чееджärн шүрглдäд цоклдна...

Усна Могъа äägъäd, ухагъан алддж үргäd, үкс — адгъад, мөлкдж гарчкад, зуг дарунь шовуна äмдин джиргълнь удан болшгог медв...

Шавта шовун тал усна Могъа мөлкдж öördж одад түүнä хойр нүдинь мел гоодан шилтдж хälägъäd, иигдж ишкрнä:

„Юмб, үкджәнчи?“

—Ээ, үкджәнäv—гидж, гүүнär шуукрн, харцх хәрүд öгдг болна.—Би дүүвр гидгär бäävүв... Би хүвтäl джи-

ргъл медв... Би зормг баатрар бээр бэрлүв... Би тенъ-
гр үзүв... Түүг чи тиим өөрхнэс үздж чадшгоч! Эх,
хяамнь өөд—уга амтлч!

—Не тегэд тенъгрчнь юмб?—Терчнь хоосн кондә
агъарлхн... Би тендчнь мөлкдж чадшголхн! Нанд энд
бәәхд гәәвгъо юмн... дулахн болн серүкн чиигтә.

Дүүвр санамр шовунд усна Могъа тиим хәрү өгч-
кәд, түүнә зөвүртә теннъкә үгмүдиг дөбглад, дотран
мусхлзна.

Тегэд тер иигдж ухална: нисвчн, мөлквчн, ашнь ил
медгднә—цугъар газрт орцхах, цугъар хумгин тоосн
болх.

„Болв тиигджәтл зормг харцх генткн күгдләд, тиир-
чәгъәд, невчк ондәгъәд, уулин шуурхаг нүдәрни аәврү-
рддж хәләнә.

Бор чолунас усн чиихлтджәнә, уулин харнъгъу
шуурха бүтү болн уудьврта, түүнәс ханъшг үнр гарна.

„Тегэд харцх уугърад, ташр өвткүртән ярвад, цуг
чидлән агсад, чашкурддж хяәкрнә:

—Йир кемр, ядхдан нам ганцх чигн, тенъгрт күрч
өбдлхн. Дәәсән бәрдж авад, бий талан хүмдж татад...
чееджиннь шавт шахх биләв... тегэд тер мини цус бал-
гъдж зальгх билә... о, йир ноолдана бах.

Усна Могъа тегэд иигдж ухална: „наадн-уга, эн
шовун иигәд гейүрәд, тунъшәд бәәдгәрни, тенъгр дотр
зусна гидг йирдән сән юмн болдм кевтәл.“

Тегэд эн Могъа дүүвр санамр шовунд иигдж селвг
өгнә: „Чи босад, эн нүкнәннь амн деер гарад, түүнәсн
уругшан киисхнч.

„Кемр чочад, тииклә далвагчнь чамаг дагъад өргх
чигн биз, тер цагт чи бас чигн невчк әмд бәәдж дүүв-
рдхч“.

Минь түүнлән Харцх чочн өсрәд, ондәгъәд, угта
өбдмгъү дуугъар хяәкрчкәд, хату гилгр чолунд хумсарн
хальтрад, уулин мөргн тал одна.

Далваган сарсалгәд уулин мөргнд эн ирчкәд, чее-
джән өвкзүлдж саналдад, нүдән шилвкүлджәгъәд, шуд
уругшан кииснә.

„Бийнь, негл чолун метәр, уулин ташугъар хальтрад жöлврәд, далваган нугълад-хамхлад, öрвлгән бутрулад, хурдар эн унна.

„Уулас уругшан догшар гүүдг усна дольган түүг үкс шүүрч авад, цусинь угъагъад, көөсәрни бүтәгъад, тенъгс орулад авад зулдж одна.

„Тенъгсин дольгад öөлнъгъу гундлта күркллгъяр хад чолунла цоклдна. Тегәд одак шовуна цогц тенъгсин агъу—ик көдәд геедрәд, үзгддгән уурна...

II

„Усна Могъа, уулин шуурхасдан кевти-кевтдж шовуна үклин тускар, тенъгр тал хальәд нисхин туст түүнә ик дурни тускар кесг—удан ухална.

„Сәәхи хүвтә джиргълин туск күцләр оньдинд нүд саатулдж энъкрлдг ууджмин джиртнъ тал эн хәләдж бәәнә.

—„Одак үксн Харцх минь эн йорал уга, энъ-зах уга көндә дотр ю үзәд бәәсн болхв тер? Минь тер шовунла әдл—тиимснъ, үкдж одсн бийнь хальәд тенъгр тал нисх дурарн әмтни седкл-уха юнъгад догдлулдв? Теднд юнь тенд тодрхав? Би болхла тер хамгиг цугтнъ, нисдж одад, бичкикән зуур бәәгъад-медәд авч оркх биләв.

„Тиигдж келәд,—келсән кехәр седкә. Билцг болдж тохшрдж авад, агъарт сундж гәрәднә, нәрхи утар салдагъад, нарид тер гилвкнә.

„Төрхәрә мөлкдг адусн нисдж чадшгонь ил. Түүг мартчкад, ниснәв гигъад, чолун деер салдагъад тусна, зүгәр үксн уга, тегәд түүндән байсдж инәнә.

„Тегәд огътргъу тал нислгәнә сәнъ эн гигъит! Түүнә сәнъ унлгән-киислгән болдмдж. Чавас гидг шовуд! Газриг медәд уга бәәтлән, газр деер уутърлдад, тедн огътргъу тал нисхәрн күцл келднә—ганъ көдәд джиргъл хәәлднә. Тенднъ тас хоосн көдәлхи. Тенднъ зуг герл ик, зүгәр хот уга, әмд цогцд тавглдж ишкх тулг уга. Ююгъинь деегүрддв йир? Ююгъинь ходрдв? Аль эврәнн седкл-дурни хөрмдж угаг түүгәрн бултулхар, джиргълин туст бийсиннъ төрүц хань угаг түүгәрн халхлар тиигдг болхв? Чавас гидг шовуд!.. Не дәкдж теднә келсн ке-голшг намаг меклдж чадшго. Би эврән цугтнъ меднәв. Би огътргъу үзүв... Түн талнъ нисүв, түүг

жемджалув, кийснә гидгиг тавлдж медув, зүгәр балврси угав, хәрнъ бийдән батар ицджәнәв. Газрт седклән тавлж чадшго хамгнъ худл келдж, түүгәрн әмд бәәтхә. Унн гидгиг би меднәв. Болв шовудин дуудлгъиг би иткшгов. Газрас төрсн би газрар әмд бәәнәв.

„Иигдж тоолад, бийәрн бахмдж кегәд, усна Могъа чолун деер бийән хүмәд, бомбагъад кевтнә.

„Хурц герлд тенъгс гилвкәд бәәнә, дольгад догши ууртагъар тенъгсин амла цоклада бәәцхәнә.

„Тер дольгадин арслнъ мет күркллгънд зөрмг шовуна туск дун күнъкнв, дольгадин шүрүтә цоклгънд уулин чолуд чичрлдв, огътргъу чичрв эн сүртә баатр дуунд: —

„Баатрмудин зөрмгт буульмдж дуулдвдн!

„Баатрмудин зөрмг—тер джиргълин булг! Пө, шудрмг дәәч, цусан чи барвч, көөрк... Болв, чини халун цусна нам дусал болгънъ джиргълин харнъгъу дотр, очн мет, падрдж, оln зөрмг зүркдиг бульгудж, сулдхврин, герлин заләр асах цаг ирх! „Чи үксн чигн болич! Болв зөрмг, күчтә хамгин дуунд чи гол-седкләрн оньдин әмд үзмдж болхч! Сулдхвр тал, герл тал дүүвр дуудвр болхч!

„Баатрмудин зөрмгт дуугъан бидн дуулдвдн!..“

...Тенъгсин унъартси ууджм - джиртнъ мөн тагчг, дольгад элси деер давшиддж шавдлдна, тенъгсин джиртнъ хәләгъад, би чигн ә гархшив. Уси деер сарин герл тусад, түүнәс цагъан мөнъгн онъгтә толвчс улмар олддж өснә... Мана хала-хәәси номгъар бур-бур буслад бәәнә.

Дольгадас негнъ, дөгси бәәдлтәгъәр, көлврдж гарч ирәд, „не ягънач гиджәх бәәдлтәгъәр шуугад, Рагимин толгъа тал мөлкв.

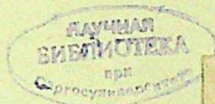
—Хамаран однач? Әрл цааран! — гидж Рагим түүг гарарн завдна, тер дольган, негл одак келсиг сонъссн кевтә, хәрү тенъгсән темцдж хольврна.

Дольгадла, әмд метәр, Рагим күүндснъ нанд төрүц инәдтә чигн биш, әәмшгтә чигн биш. Төгәлнъ—эргм цугъар алыъ болм сергилнъ—әмд, джөблн, таалмджта дүнъгәнә. Тенъгс йир кецү төвшүн, өрмтнә, өдрәк ганъ халуна ууртагъан одачн бәәгъә уумуд тал, түүнә сергмджтә серд-серд үләлгънд ик күдр, күлцәнъгъу чидл булт-

джаж болдж медгднә. Өткн көк тенърг, седкл авлгч сәәхн, ухаг илднь цәәлгългъни әмтәхн күләврәр ханъгъагч ик бахмджта Өнъг оддудин алтргсн сармар бичәтә бәәнә.

Цугъар үрглнә, зүгәр күчллгътә—серггәр үрглнә, те гәд эн нег әмсхл болад цуг өсрдж сергәд, негл цәәлгъддж болшго таалмджта аәгъәр цугъар негддж дуулн гисн болдж медгднә. Тер дуд йиртмджин нуувчин тускиг, түүнә ухаг келдж өгх болдж медгднә, тиигддж цәәлгъж келдж өгчкәд түүг дәкәд зүүднд үзгдлг гал метәр, унтрачкад, седклиг өдән, өткн көк йорал уга кодә тал өрвкүлдж дахулх, теднәс түүнә өмнәснь чичрнъсн оддудин сармтрлгън бас илднь цәәлгългъни сонън сәәхн айста күгджмәр күнъкнх болдж медгднә...

292651

292651	Горский	
?	Известия	
муск	дур	
Харужин	муск дур	
16/8-мө	внч	
	Торку	
12/5-цв	внч	

33854

Ўннъ 40 ден.

Калм. аз.